

УДК 378.016:821.161.206.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-3-34>

Людмила СУВОРОВА,

orcid.org/0000-0002-4616-5041

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри педагогічних технологій та мовної підготовки

Державного університету «Житомирська політехніка»

(Житомир, Україна) *suvorova22@ukr.net*

Валентина МУЗИЧУК,

orcid.org/0000-0003-2091-198X

кандидат філологічних наук,

викладач вищої кваліфікаційної категорії циклової комісії гуманітарних дисциплін

Житомирського базового фармацевтичного фахового коледжу Житомирської обласної ради

(Житомир, Україна) *muzichuk-81@ukr.net*

ОСМИСЛЕННЯ МЕЖОВИХ СТАНІВ ПРИЙОМАМИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА)

У статті розкрито техніки осмислення межових станів через застосування на заняттях з української літератури прийомів та ключових механізмів, спрямованих на розвиток критичного мислення. Окреслено та систематизовано окремі підходи та концепції щодо функціонування дефініції «критичне мислення» у працях закордонних, вітчизняних та сучасних українських дослідників. Означено спектр діючих домінуючих елементів критичного мислення, застосування яких є ефективним під час вивчення творчості Василя Стефаника: технологій логічного структурування, «рольового перевтілення», ситуативного моделювання, методу проєктів, опрацювання дискусійних питань, використання ігрових технологій, різноаспектних способів інтерпретації художнього тексту, гаджетно-цифрових засобів, рефлексії. Кожна з технік пропонує практичну її реалізацію при вивченні раннього українського модернізму, зокрема під час осмислення і проживання екзистенційних межових станів, що на сьогодні, в умовах війни, є вкрай необхідним і водночас дієвим інструментом. Означені механізми прив'язані до певного етапу заняття та проілюстровані конкретним спектром завдань. Вивчення психологічно обтяжених тем акумулює до набуття екзистенційного досвіду, спроектованого на сьогоднішній день; до пошуку шляхів вирішення межових ситуацій, до раціонального проживання посттравматичного досвіду, аналітичних дій, віднайдення можливостей компенсувати травму через катарсис. На основі вивчення новел «Новина», «Діточа пригода», «Кленові листки», «Камінний хрест» змодельовано спектр різних видів аудиторної та самостійної роботи з урахуванням змісту заняття, його структурних компонентів. Завдяки методу візуалізації та креативно-творчому підходу, було відзначено позитивну динаміку, спостерігалися сигнали активізації мисленневих процесів, розвиток пам'яті та уваги. Перевірено ефективність використання описаних технік шляхом педагогічного спостереження та здійсненого системного моніторингу у формі тестування.

Ключові слова: критичне мислення, межові стани, логічне структурування, інтерпретація, ситуативне моделювання, ігрові технології, рефлексія.

Liudmyla SUVOROVA,
 orcid.org/0000-0002-4616-5041
 Candidate of Philological Sciences,
 Senior Lecturer at the Department of Pedagogical Technologies and Language Training
 Zhytomyr Polytechnic State University
 (Zhytomyr, Ukraine) suvorova22@ukr.net

Valentyna MUZYCHUK,
 orcid.org/0000-0003-2091-198X
 Candidate of Philological Sciences,
 Lecturer at the Highest Qualification Category of the Cycle Commission of Humanitarian Disciplines
 Zhytomyr College of Pharmacy of Zhytomyr Oblast Council
 (Zhytomyr, Ukraine) myzuchyk-81@ukr.net

UNDERSTANDING OF LIMIT STATES USING CRITICAL THINKING TECHNIQUES IN CLASSES OF UKRAINIAN LITERATURE (ON THE EXAMPLE OF STUDYING THE WORK OF VASYL STEFANYK)

The article reveals the techniques of understanding of limit states through the use of techniques and key mechanisms aimed at the development of critical thinking in classes of Ukrainian literature. Separate approaches and concepts regarding the functioning of the definition of "critical thinking" in the works of foreign, domestic and modern Ukrainian researchers are outlined and systematized. The range of active dominant elements of critical thinking, the application of which is effective when studying the work of Vasyl Stefanyk, is defined: technologies of logical structuring, "role reincarnation", situational modeling, the project method, working out discussion questions, the use of game technologies, various ways of interpreting an artistic text, gadget and digital means, reflection. Each of the techniques offers its practical implementation during the study of early Ukrainian modernism, in particular during the comprehension and living of existential border states, which today, in the conditions of war, is an extremely necessary and at the same time effective tool. The specified mechanisms are tied to a certain stage of the lesson and illustrated by a specific range of tasks. The study of psychologically burdened topics accumulates to the acquisition of existential experience projected for the present; to finding ways to resolve borderline situations, to rational living of post-traumatic experience, analytical actions, finding opportunities to compensate for trauma through catharsis. Based on the study of the novellas "News", "Children's Adventure", "Maple Leaves", "Stone Cross", a range of different types of classroom and independent work was modeled, taking into account the content of the lesson and its structural components. Thanks to the method of visualization and creative approach, positive dynamics were noted, signals of activation of thinking processes, development of memory and imagination were observed. The effectiveness of the use of the described techniques was verified through pedagogical observation and systematic monitoring in the form of testing.

Key words: critical thinking, limit states, logical structuring, interpretation, situational modeling, game technologies, reflection.

Постановка проблеми. На сьогодні інноваційна компетентність є складовою оптимального освітнього процесу, оскільки сприяє ефективності запровадження нових педагогічних технологій. Реалії, у яких опинились українці, нашкоджують останніх до осмислення війни як екзистенційного досвіду і водночас протиприродного суспільного явища. Українська література періоду раннього модернізму ілюструє достатню кількість художніх прикладів, на основі яких ми можемо спостерігати проживання героями межових ситуацій: «Не лише автор, а й читач виступає творцем смислового простору тексту, а травма – однією з можливих траєкторій вибудовування, проживання тексту читачем [...]. Читач, у культурну свідомість якого травму вписано як значущий момент його ідентичності, запрограмований на те, щоб упізнавати в тексті власний досвід і відповідно реагувати на нього» (Василенко, 2016: 7).

Виклики сьогодення уже не вичерпуються банальним опрацюванням біографії, прочитанням та переказуванням змісту твору. Процес читання повинен першочергово забезпечувати неперервність мислення, збагачення словникового запасу, навчати виділяти ключове та вміти аналізувати, ставити себе на місце персонажа, аби мати змогу приймати рішення чи робити певні висновки; класифікувати отриману інформацію, якою на сьогодні перенасичено буттєвий простір; побачити різні аспекти і погляди на одне й те ж явище чи ситуацію.

Література в умовах війни може стати не лише пізнавально-релаксуючим компонентом, а засобом психо-емоційного розвантаження. Невід'ємною складовою освітнього процесу є також спрямованість на подальший розвиток професійних якостей, серед яких особливе місце займає формування комунікативної компетентності як важливої

складової професійної майстерності та запоруки конкурентоспроможності на сучасному ринку праці. Навіть такі надскладні умови навчання не повинні за можливості перешкоджати розвитку творчих якостей, а особливо – формуванню умінь критично мислити, шукати шляхи розв’язання непростих життєвих ситуацій з огляду на їхнє психо-емоційне забарвлення. Слушним у цьому контексті видається міркування О. Тягла щодо актуальності питання розвитку критичного мислення: «Це динамічне явище на перетині низки полів соціального простору, зокрема освіти, науки, політики і економіки, було викликано до життя становленням інформаційного суспільства» (Тягло, 2017: 240).

Аналіз досліджень. Варто зауважити, що напрацювання, пов’язані з осмисленням проблеми критичного мислення у сучасній українській педагогіці, базуються на дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. Одним із перших питання критичного мислення комплексно вивчив українсько-канадський вчений Т. Закадильський¹. Прихильником поглядів цього науковця наразі є український дослідник у царині педагогіки О. Тягло. Останній у своїх працях «Досвід засвоєння критичного мислення», «Критичне мислення: проблеми світової освіти ХХІ ст.», «Критичне мислення на основі елементарної логіки» тощо, чітко окреслює семантику поняття «критичного мислення», його ролі та завдань.

У серії праць М. Ліпмана здійснено акцент на формуванні мисленнєвих механізмів учасниками освітнього процесу. На його думку, завданням педагогіки має бути не лише механічне набуття знань, а й стійке формування когнітивних зв’язків (Ліпман, 2003: 1–2). Такий погляд і сьогодні залишається актуальним. Зауважимо, що зарубіжна педагогіка у цьому сенсі суттєво вирвалася вперед, а тому ми маємо звернутись до їхніх здобутків і перехопити естафетну паличку, аби найперше остаточно позбутись колоніального та постколоніального станів.

А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер у колективній праці «Технології розвитку критичного мислення учнів» виділяють елементи критичного мислення, наголошуючи на важливості механізму самокорекції як «методу, зверненого на неї (людину – Л.С., М.В.) власних суджень, з метою їх виправлення чи покращення. Людина, яка мислить, постійно піддає власні мисленнєві

процеси рефлексії, використовуючи при цьому суттєві критерії та процедурні норми» (Кроуфорд, Саул, Метьюз, Макінстер, 2006: 8). Попри те, що ця проблема в педагогіці вивчається досить довго, вона все ж не втрачає своєї актуальності, про що свідчить велике різноманіття праць та наукових теорій (Є. Полат, Дж. Стіл, Д. Халперн, О. Белкіна-Ковальчук, І. Бондарук, Т. Хачумян та ін.)

Мета статті – дослідити та розкрити оптимальні шляхи розвитку критичного мислення на заняттях з української літератури через призму вивчення екзистенційного досвіду, представленого у новелістиці В. Стефаніка.

Виклад основного матеріалу. Через відсутню на сьогодні зацікавленість молоді до процесу прочитання художніх текстів важливим залишається питання дослідження самого механізму читання, розуміння художнього тексту та його місця у повсякденному бутті, з метою моделювання реципієнтом власних висновків на основі здобутої інформації, отриманої у процесі споживання літературної творчості. Вивчення літератури в умовах сьогодення характеризується переважно такими якісними характеристиками:

– синкретизм: йдеться про апелювання до тем з історії, культурології, архітектури, кіномистецтва, живопису, музику, скульптури тощо;

– використання гаджетів та хмарних технологій, що дозволяє здійснити віртуальну подорож в епоху, у якій жив письменник, чи ознайомитися з відеосюжетом, дотичним до теми навчального заняття;

– кожна тема традиційно має презентувати різні форми роботи та складатися з відповідних блоків: теоретичного матеріалу, літературознавчого мінімуму, творчих завдань, блоків контрольних заходів (тестування, контрольні запитання), рефлексії.

Вдячною постаттю щодо розгляду екзистенційних станів та моментів їхнього проживання видається Василь Стефанік. Не зважаючи на те, що його художня спадщина чи не найбільш гостро та масштабно презентує концепти болю, відчаю, страждань, війни, еміграції та втрати дому як своєрідної травми, все ж такі художні ситуації стають рятівним катарсисом в умовах сучасної воєнної реальності. Розглядаючи на заняттях теми, які є емоційно та психологічно обтяжені, випадає нагода отримати ряд переваг:

– перенести екзистенційний досвід з минулого століття на сьогодення;

– на основі вчинків героїв проводити аналіз їхніх дій і станів, адаптуючи отримані результати до умов сучасних реалій;

¹Ця тема була висвітлена ним на семінарі «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», який відбувся у жовтні 1995 року за сприяння Харківського благодійного фонду «Центр освітніх ініціатив».

- компенсувати чужою травмою власний травматичний досвід;
- знайти можливі шляхи подолання травми тощо.

Таку педагогічно-реабілітаційну практику можна реалізувати завдяки низці ефективних прийомів та засобів, серед яких:

1. **Технологія логічного структурування:** використовується, як правило, при вивченні біографічних відомостей письменника. Така практика дозволяє опрацювати значний обсяг інформації про автора, самостійно її проаналізувати і заповнити відповідні біографічні схеми, таблиці. Ця технологія доречна у тих завданнях, які мають логічні порушення, або ж при вирішенні проблемних ситуацій, оскільки ключовою на занятті з літератури залишається можливість: «забезпечити систематичне усвідомлення і закріплення знань та вмінь не тільки з позиції правильного мислення, а й виявлення типових для повсякденної чи професійної діяльності логічних помилок» (Тягло, 2017: 246). **Опрацювання біографії письменника** має на меті не банальну констатацію фактів у вигляді сухої книжної інформації, а обертання постаті письменника навколо ключових моментів його життя та творчості з опрацюванням важливих переломних етапів. Така точкова ситуативна робота дозволяє виокремити життєві домінанти. Це сприятиме тому, що постать митця легко можна ідентифікувати серед усього літературного процесу і краще запам'ятати.

2. **Технологія «рольового перевтілення»** дає змогу детальніше вивчити епоху, у якій жив письменник, і водночас зсунути хронологічні межі – «перекинути» митця в нашу добу, але з урахуванням тих цінностей, якими він наділений. Така техніка дозволяє сприймати письменника, насамперед, як особистість, адже більшість підручників наділила образи митців стереотипними, шаблонними кліше, які часто суперечать світогляду самого автора.

3. **Технологія ситуативного моделювання** має на меті окреслити проблемну ситуацію та запропонувати самостійно підібрати шляхи виходу з неї. Скажімо, при вивченні новели В. Стефаніка «Новина» можна змоделювати ситуацію, у якій була б реальна можливість поставити питання головному героєві – Грицеві Летючому. Наприклад: *Що стало причиною скоєння Вами убивства власної дитини? Чи не намагалися Ви продумати інші шляхи уникнення цієї трагічної ситуації? Що для цього мали б зробити?*

4. **Технологія опрацювання дискусійних питань** дає можливість побачити інтелектуальну

спроможність здобувача освіти глибоко, творчо, ситуативно, креативно підходити до окресленої ситуації і водночас відчувати власну здатність успішно проявити набуті знання.

5. **Використання ігрових технологій:** такий формат роботи розбавляє теоретичну складову заняття, допомагає «переключитися», частково «відпочити у роботі», сприяє активізації мотиваційної складової. Ігрові прийоми спонукають молодь до аналізу композиційно-сюжетних елементів, розуміння образного рівня твору, його художньо-стильових особливостей; сприяють розвитку пам'яті, мисленневих процесів, уяви та фантазії. Тут варто запропонувати **ігрову техніку-драматизацію** (розігрування епізоду твору); **принцип поліфонії** (інтерпретація життєвої драми персонажа на основі власного досвіду); **соціоігрові елементи** (особливо при вивченні періоду неореалізму, де суспільство було рушієм дій та вчинків героїв); **метод «ігрової ритміки»** (емоційне піднесення, відступкування ритму та мелодики поезії у злагодженій роботі аудиторії дають змогу навчитися розрізняти основні моменти з теорії віршування – віршовий розмір, спосіб римування, тип строфи тощо); **гру «Так чи не так»** (вибір правильного твердження), **«Відгадай епізод»** (віднаходження відповідності моменту твору – ілюстрація), **фішбоун, асоціативне гроно** тощо.

6. **Технологія різноаспектної інтерпретації художнього тексту:** видається щоразу необхідною під час інтерпретації художніх текстів через різні об'єкти їхнього прочитання-розуміння.

7. **Інформаційно-комп'ютерні технології** є невід'ємною частиною сучасного життя. Перебування у вирі науково-технічної революції та ув'язнення цифровою культурою дозволяють не лише урізноманітнити освітній процес, а й реалізувати творчий потенціал та популяризувати українську культуру у світовому медійному просторі.

8. **Проектні технології:** такий вид діяльності активізує пошукову активність і творчі здібності. Крім того, проєкт передбачає розробку структури, плану дій, кроків, написання письмового звіту як результату творчої роботи. Такі речі готують здобувачів освіти до участі у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, творчих проєктах вищого рівня.

9. **Технологія психологічної рефлексії:** доволі вдала знахідка в умовах війни, яка спрямована на зміну видів діяльності і водночас на можливість осмислення себе і можливостей власних здібностей. Такий механізм не лише глибше знайомить реципієнта й автора, а й дає змогу поринути у світ нової епохи, її культурних цінностей, побуту

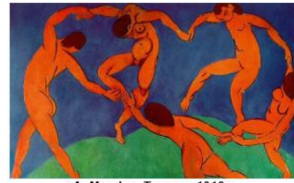
і водночас активізувати себе у новому виді діяльності. Рефлексія є не лише способом психологічного розвантаження, а й індикатором культури, у якій жив автор/герой. Наприклад, **рефлексійний момент** може супроводжувати початок заняття шляхом прослуховування «Місячної сонати» Бетховена (через доступ – QR-код, якщо навчання дистанційне). Такий підхід дозволяє актуалізувати мотиваційно-ціннісний компонент і налаштувати на сприйняття творчості представника Покутської трійці. Важливою є фіксація тих емоцій, вражень, які проживаються у хвилини музичного релаксу.

Психоемоційний контакт забезпечує настрове платформу для виконання наступного блоку роботи – **актуалізації знань з історії**, адже кожен митець презентує власну епоху. Інтерпретація програмових новел В. Стефаніка супроводжується вивченням сюжетно-композиційних прийомів у поєднанні із вивченням теорії літератури за допомогою **літературознавчого словника**. Така діяльність увиразнюється спектром дискусійних питань, які стосуються жанрових особливостей твору.

Подальший етап роботи може доповнюватися **проектним завданням**, яке було попередньо запропоновано для виконання: «Екзистенціалізм як філософське підґрунтя експресіонізму – стильової манери Василя Стефаніка». Проектна робота закріплюється у письмовому завданні. Наприклад: *Ключові ознаки екзистенціалізму. Які з них наявні в новелі «Камінний хрест» В. Стефаніка? Знайдіть відповідні цитати, аргументуйте тощо.*

Міждисциплінарні зв'язки з філософією екзистенціалізму посилюють психологічне розкриття теми життя галицького селянства у зв'язку з вимушеною еміграцією та виокремлення сюжетно-композиційних особливостей твору. Опрацювання цього робочого блоку, зокрема історії написання новели «Камінний хрест» налаштовує на техніку **«рольового перевтілення»**, яка полягає в умовному проживанні ситуації героя і з подальшим запропонованням можливих шляхів уникнення трагічної ситуації (рис. 1).

Робочий **синкретизм** актуалізовано у завданні на знання ключових міфологічних аспектів через **гру «Відгадай міф»**. Оскільки модерністська традиція нерозривна з міфологією, є потреба вивчити образний світ через символи. Розуміння підтексту дає можливість відчувати емоційну загостреність новел; прочитати характер образів (рис. 2). Доволі перспективною видається пропозиція роботи з **візуалізованими схемами**, які структуровані і передбачають логіку подачі матеріалу (рис. 3).

A. Matisse. Танець. 1910 р.

Розгляньте картину А. Матісса «Танець», 1910 р. Пригадайте риси експресіонізму та дайте відповідь, чому саме танець для вираження почуттів обрали ці митці на початку ХХ ст?

Рис. 1

Розгляньте картину сучасної української художниці Наталії Папірної. Впізнайте міф, який тут зображено та проведіть паралелі із новелою, опишіть спільні та відмінні риси головного героя та зображеного персонажа.

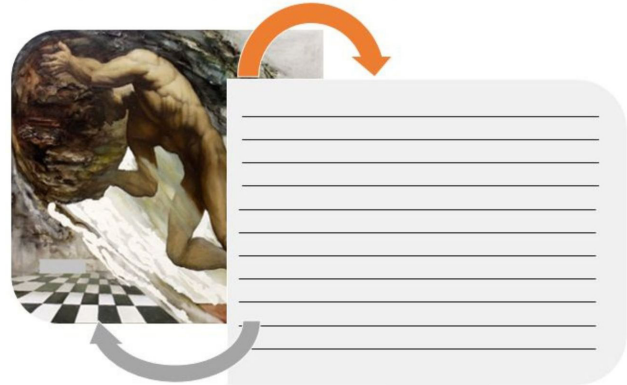

Рис. 2

Складіть психологічний портрет Івана Дідуха. Використайте образи-символи.

Рис. 3

Основні критерії щодо змісту і форми моделюють екзистенційну проблематику новел: конфлікт рідного краю та чужини («Камінний хрест»), проблема морального вибору та духовних цінностей в умовах голоду та злиднів («Діточа пригода»); концепт хвороби як невідвотної травми («Кленові листки»); художня деталізація, символізм («Похорон»), синкретизм як спосіб зображення найменших порухів людської душі («Діточа пригода»). Завершує тему **блок контрольних тестів**, за якими кожен може перевірити результативність своєї роботи та рівень знань із засвоєної теми.

Ефективність використання описаних механізмів була перевірена на практиці під час вивчення творчості В. Стефаніка. Було опитано 110 студентів Житомирського базового фармацевтичного фахового коледжу, на основі чого отримано такі результати:

1. Чи сподобалось Вам використовувати гаджети на заняттях літератури?

Дистанційне навчання та загалом інтенсивне впровадження технологій діджиталізації в освітній процес сприяли досить активному використанню електронних пристроїв під час роботи на заняттях. Так, 82 % опитуваних оцінили такий хід як доволі сучасний та креативний. 15 % зіткнулися із технічними труднощами; були й ті, яким не сподобалася така ідея – 3 %.

2. Чи доречними, на Вашу думку, є завдання, які скеровують до інших дисциплін (видів мистецтва)?

З урахування вимог навчальної програми, нами було розроблено спектр завдань, які передбачають актуалізацію теоретичної бази з інших дисциплін чи суміжних видів мистецтва. Проте під час роботи студенти зауважили, що такий тип роботи спричинив певні труднощі. Так, менше половини опитуваних (44 %) вважають, що такий вид роботи – пізнавальний та цікавий; 37 % студентів через брак знань, досвіду з інших дисциплін витратили на виконання роботи багато часу, тому дещо не задоволені таким форматом. 19 % оцінили цей вид діяльності як надто складний.

3. Чи була така форма роботи ефективною щодо засвоєння запропонованої Вам теми?

Понад 61 % були у захваті від роботи; окрема група опитуваних відзначила непосильний характер лише окремих запропонованих завдань – 32 %; значні труднощі відчули, очевидно, ті, що

мають низький рівень знань чи були неготовими до заняття – 7 %.

4. Який із запропонованих типів завдань Вам сподобався найбільше?

Нам було важливо побачити, які типи роботи найбільше імпонують студентам. 40 % опитуваних відзначили роботу зі схемами, таблицями, ілюстраціями, адже ці завдання доволі яскраво візуалізовані, вимагають чіткого формулювання і лаконічності за змістом. Незначна частина студентів (14 %) позитивно оцінила завдання із розгорнутою відповіддю. Такий невеликий відсоток засвідчує, що більшість опитуваних не в змозі впоратися із завданнями, які вимагають критичного мислення, здатності аналізувати та узагальнювати, виокремлювати основне. Тому слід акцентувати увагу саме на таких завданнях, що будуть спонукати розвивати усі механізми мислення. Проте одно-стайно позитивно висловились щодо завдань із релаксуючим ефектом, що свідчить про необхідність впровадження такої практики на заняттях із літератури.

Висновки. Художня площина і постать письменника відкривають учасникам освітнього процесу не лише побутово-реалістичну сторону митця та його персонажів, а й ілюструють проживання в текстовій матриці екзистенційного досвіду, низки критичних і межових ситуацій. Робота на заняттях із літератури з використанням різних видів завдань спонукатиме до активної співпраці і викладача, і здобувачів освіти. Така творчо-продуктивна взаємодія щоразу апелюватиме до пошуку нестандартних рішень, активізації мисленневих процесів, розвитку пам'яті, креативності та уяви, що є неодмінно значущими складовими не тільки комплексної підготовки, а й формуванню її бази – емоційно-психологічної стабільності, заданої в умовах історичних випробувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко В. Модифікація травми в українській еміграційній прозі другої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01/ Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка, Київ, 2016. 20 с.
2. Горська Г. О. Впровадження методики критичного мислення в навчальний процес вищої школи. *Інтеграція вищої освіти України в європейську систему*: збірник наук. праць / за ред. Н. Є Бойцун. Дніпро: Арт-Прес, 2001. С. 86–88.
3. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / за наук. ред., передм. О. І. Пометун. К: Вид-во «Плеяди», 2006. 303 с.
4. Олійник Т. О. Педагогічні технології розвитку критичного мислення школярів. *Педагогічні науки*: збірник наук. праць. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2000. С. 416–425.
5. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 2 (21). С. 240–257.
6. Хлебнікова Т. М. Роль критичного мислення у формуванні оціночних знань. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. Харків: ХДПУ, 2000. Вип. 13. С. 15–20.
7. Chaffee J. *Thinking Critically*, 12th Edition. Boston New York. Cengage Learning EMEA. 2017. 570 p.
8. Lipman Matthew. *Thinking in education*. Cambridge University press. 2003. 299 p.

REFERENCES

1. Vasylenko, V. (2016) *Modyfikatsiia travmy v ukrainskii emihratsiinii prozi druhoi polovyny XX century* [The modification of the Trauma in Ukrainian Emigration Prose of the second half of the XX century]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01/ Taras Shevchenko Literature Institute, Kyiv, 20 p. [In Ukrainian]
2. Horska, H.O. (2001) Vprovadzhennia metodyky krytychnoho myslennia v navchalnyi protses vyshchoi shkoly [Implementation of the technique of critical thinking in the educational process of higher schools]. *Intehratsiia vyshchoi osvity Ukrainy v yevropeisku systemu: zbirnyk nauk. prats.* Dnipro: Art-Pres, P. 86–88. [In Ukrainian]
3. Krouford, A., Saul, V., Metiuz, S., Makinster, D. (2006) *Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv* [Technologies of critical thinking development of students]. Kyiv: publishing house "Pleyada", 303 p. [In Ukrainian]
4. Oliinyk, T.O. (2000) Pedahohichni tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia shkoliariv [Pedagogical technologies of critical thinking of schoolchildren]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk nauk. prats.* Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. P. 416–425. [In Ukrainian]
5. Tiahlo, O. (2017) Dosvid zasvoiennia krytychnoho myslennia v ukrainskii vyshchii shkoli [Experience of mastering critical thinking in Ukrainian higher school]. *Filosofii osvity. Philosophy of Education.* No. 2 (21). P. 240–257. [In Ukrainian]
6. Khliebnikova, T.M. (2000) Rol krytychnoho myslennia u formuvanni otsinochnykh znan [The role of critical thinking in the formation of evaluation knowledge]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty: zbirnyk naukovykh prats.* Kharkiv: Kharkiv State Pedagogical University. Issue. 13. P. 15–20. [In Ukrainian]
7. Chaffee, J. (2017) *Thinking Critically, 12th Edition.* Boston New York. Cengage Learning EMEA. 570 p.
8. Lipman, Matthew (2003) *Thinking in education.* Cambridge University press. 299 p.